

עניין של זמן: אדר א'

אנחנו נתונים בידי הזמן, עתים חבוקים בצפונותיו, עתים אחוזים בציפורניו. הזמן, עתים טס, עתים מתנהל בעצלתיים, לפעמים הוא עוצר ממש. בתחושה שלנו כמובן. הזמן הוא יחסי, אנשים שונים תופשים אותו שונה. גיסתי הארגונית האהובה מביטה בשעון התלוי על קיר המטבח כמוני, בעלת השורשים היקיים בחלקם, אבל קוראת אותו מעט אחרת ממני, וכשקובעים ארוחה משפחתית, התוצאות בהתאם...

אכן, אנו נתונים בידי הזמן אבל יש שהזמן נתון בידינו. לפחות עד גבול מסוים. ואת הגבול הזה אנחנו מנסים לחצות בדרכים רבות – רצון לדחוס לשעות היממה אינסוף פעילויות, הכול מכול כול. לעתים נראה שכל המעשה האנושי הוא מלחמה בזמן. והנה דווקא אדר א', אותו חודש צנוע, שבא ונדחק ועיבר לנו את השנה, מציג תמונה של פיוס, תמונה של דו-קיום בין שמים לארץ. הכיצד?

השנה הירחית, שלפיה נמנים חודשי השנה העברית, קצרה בכאחד-עשר ימים מן השנה השמשית שבה 365 ימים. אם נסתמך רק על הלוח הירחי, החגים יהיו "נוודים" לאורך לוח השנה. כך בדיוק קורה בלוח השנה המוסלמי, הנסמך רק על הלבנה – החודש המקודש לאסלאם, חודש הרמדאן, מצוין בעונות שונות. בעיקר משמעותי הדבר לגבי חג הפסח. התורה מצווה לחגוג את הפסח בחודש האביב: "שְׁמֹר אֶת חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעִשִׂיתָ פֶּסַח לַה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאָךְ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרָיִם" (דברים טז, א). הלוח הירחי ירחיק אותנו בהדרגה מעונת האביב, ונמצאנו חוגגים את הפסח שלא בעתו. כדי לפתור בעיה זו, קבעו חכמי ישראל לוח המשלב בין מחזור הלבנה ובין מחזור החמה, לוח המקבע את העונות במועדן. כדי שהחגים לא "יתרחקו לאחור" מן העונות המיועדות להם, מוסיפים אחת לכמה שנים בסוף השנה (המקראית, זו הנספרת מחודש ניסן, שבה אדר הוא החודש האחרון) חודש נוסף. ועל כן, בבוא אלול אלינו, ריח סתיו יעלה באפינו ובניסן נראה את ניצני האביב.

אדר א', שנוסף ללוח השנה, הוא בבואה צנועה של האדר ה"אמיתי", אדר ב'. כל אירועי החודש, ובכלל זה חג הפורים, יום הולדתו ומותו של משה רבנו (ז' באדר) ואף ימי הולדת וימי זיכרון משפחתיים מצוינים באדר ב', לא באדר א'. אדר א' הוא מבחינה זו נוכח-נפקד, מעין חודש פנטום. ובכל זאת, הוא חודש לכל דבר, אנחנו מכריזים עליו וחוגגים את ראשו.

עיבור השנה הוא מעשה אנושי שמטרתו להתמודד עם שתי מערכות קוסמיות, שני מערכי זמן: הירחי, שלפיו נמנים החודשים והחגים; והשמשי, שלפיו נוהגות עונות השנה. זוהי מערכת איזונים עדינה שבאה לפייס בין הזמן הקוסמי שבטבע ובין הזמן שאנחנו תוחמים וקובעים. עיבור השנה אינו פעולה נגד הטבע (או נגד האל) אלא מעשה של שיתוף פעולה. זה מה שעמד בבסיס תפישת הזמן אצל חז"ל. הזמן, כפי שאנו חווים אותו, הוא שילוב בין המעשה האלוהי והמעשה האנושי. במדרש על הפסוק: "מוֹעֲדֵי ה' אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֵלֶּה הֵם מוֹעֲדֵי" (ויקרא כג, ב), הם אומרים:

היתה שנה צריכה להתעבר וישבו ונתנו בדבר ועמדו ולא הספיקו לומר מעוברת עד שאירע הדבר, יכול תהא מעוברת? תלמוד לומר "אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם... מוֹעֲדֵי", קראתם "אֹתָם" – "מוֹעֲדֵי", ואם לאו, אינם מועדיי. לא היתה השנה צריכה לעבר ועיברוה אנוסים, או שוגגים או מוטעים, מנין שהיא מעוברת? שנאמר: "אֲשֶׁר תִּקְרָאוּ אֹתָם... מוֹעֲדֵי" [אתם אפילו שוגגים אתם אפילו מוטעים אתם אפילו אנוסים], אם קראתם "אֹתָם" – "מוֹעֲדֵי", ואם לאו אינן מועדיי. (ספרא אמור, ט, ט)

המדרש קורא את המילה "אֹתָם" שבפסוק המתייחסת אל מועדי ה', כ"אֹתָם", כלומר המועדים יתקדשו ככאלה אך ורק אם "אֹתָם", ישראל, תקראו אותם מועדים. גם אם בית הדין יעבר את השנה בטעות או לא יעבר אותה כשהיא צריכה להתעבר, דינה של השנה יהיה כדין שקבע בית הדין ולא המצב הקוסמי של גורמי השמים. תהליך **עיבור השנה** היה סודי וידוע רק לחכמים יודעי דבר בארץ ישראל, שהיו דנים בדבר:

כשהיו רבוחנו נכנסים לעבר את השנה, היו נכנסים עשרה זקנים לבית המדרש ואב בית דין עימהם. נועלים את החלונות ונושאים ונותנים בדבר כל הלילה. בחצות הלילה היו אומרים לאב בית דין: "מבקשים אנו לעבר את השנה, שתהא השנה הזאת שלושה עשר חודש, גוזר אתה עמנו?" והוא אומר להם: "מה שדעתכם, אף אני עמכם". באותה שעה יצא אור מבית המדרש ובא לפניהם, והיו יודעים שנתרצה להם האלהים. (שמות רבה, טו, כ)

התיאור המדרשי היפה הזה מראה כיצד הקדוש-ברוך-הוא שלח אור מבית המדרש, וזו עדות לכך שסמך ידיו על העיבור של החכמים. קביעת הלוח היא מעשה של שיתוף פעולה בין שמים לארץ, בין האלוהי ובין האנושי.

דורות רבים היה החישוב האסטרונומי של עיבור השנים ידוע לחכמי ארץ ישראל, ונשמר בסוד ("סוד העיבור"). מאז אמצע המאה הרביעית התקבע הלוח. באמצעות סדרת חישובים קבע הלל הנשיא את הלוח לאורך שנים. כך לא היה עוד צורך בחישוב מולד הלבנה על פי ראיית הלבנה, ובידינו לדעת מתי תהיה שנה מעוברת גם בעוד מאה שנה.

לפני היות לוח שנה קבוע, שלפיו נוכל לדעת מראש מתי צפויה להיות שנה מעוברת, נקבע עיבור השנה מדי שנה בשנה על פי מצב הלבנה, ובהחלטת הסנהדרין. אולם הדבר לא היה מוסכם על הכול: בתקופת בית שני היו כתות יהודיות שחישבו את הלוח לפי מחזור קבוע ובלתי משתנה. ספר היובלים, למשל, מתאר לוח שלפיו השנה היא קבועה ומחולקת לארבעה חלקים שווים, שבכל אחד מהם שלושה-עשר שבועות, ובראש כל אחד מהם יום מועד:

~
והאחד לחודש הראשון והאחד לחודש הרביעי והאחד לחודש השביעי והאחד לחודש העשירי – ימי זיכרון הם ימי מועד הם, בארבע תקופות השנה כתובים וקיימים הם לעדות עולם [...] ויהי כל ימי המצוה חמישים ושתיים שבתות ימים, וכולן שנה תמימה. ואתה צו את בני ישראל ושמרו את השנים כמספר הזה שלוש מאות וששים וארבעה ימים יהיו, שנה תמימה, ולא ישחיתו את מועדה מימיה ומחגיה. (יובלים ג, כג-לב)

הלוח הכיתתי לא התקבל בעם ישראל, ויש הטוענים שהוא היה תיאורטי בלבד, ומעולם לא נעשה בו שימוש ממשי. כך או כך, הוא מציג תמונה קבועה וסטטית של לוח שנה שמימי, שלאדם אין נגיעה בו, לעומת הלוח של חז"ל שבו חוברים יחדיו האלוהי והאנושי כדי לקבוע את הזמנים.

בנוסף לעיבור השנה עסקו חז"ל גם בעיבור חודשים. ראש החודש נקבע על פי ראיית מולד הירח. מי שראה את מולד הירח היה בא בפני בית הדין הגדול ומעיד את עדותו. עדותם של כל העדים הייתה מתקבלת אחרי בדיקה מעמיקה. וכך מתארת המשנה את בדיקת העדים:

כיצד בודקין את העדים: זוג שבא ראשון, בודקין אותו ראשון. מכניסין את הגדול שבהן ואומרין לו, אמור כיצד ראית את הלבנה – לפני החמה? לאחר החמה? לצפונה? לדרומה? כמה היה גבוה? ולאין היה נוטה? וכמה היה רחב? דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בעלייתו על הטבלה בכותל, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר להם: הכזה ראית, או כזה? (משנה, ראש השנה ב, ו, ח)

אחרי שביט הדין קיבלו את העדות ומצאו אותה נכונה, היה נשיא בית הדין מכריז שיום השלושים מקודש, ושהוא ראש החודש הבא (והחודש שעבר הוא חסר, כלומר בן עשרים ותשעה ימים). אבל אם העדות לא הייתה מספקת או שהירח לא נראה (בגלל עננים, למשל), נעשה החודש שעבר מלא, כלומר בן שלושים יום, והיום הבא היה ראש החודש הבא.

"חעל לזחן חצווה ברכה"?

הוספת חודש אדר א' ועיבור השנה מלמדים שיעור מעניין – כדי להשפיע על העולם וכדי להיות מסוגלים לפעול עם הזמן, בתוך הזמן, ואולי אף מעבר לו, יש תחילה לקבל את הזמן, את תמורות השנה ואת תמורות החיים; להבין שאין לנו שליטה של ממש על חיינו ועל זמננו ואנחנו גם לא מסוגלים להבינם לאשורם. אולם על אף השרירותיות של הזמן ותמורותיו (ואולי דווקא משום היותן), יש לנו מידה רבה של חירות ובחירה. ולפני שנרבה בשמחה הגדולה של אדר ב', האדר ה"אמיתי", נעצור לרגע באותה המצאה אנושית, במנהרת זמן המכונה אדר א', וניתן את דעתנו על הזמן העובר ועל התמורות שהוא מחולל בנו, ולו יהיו אלו לטובה.

עיבור שנים ועיבור נשים

מפתיע לגלות שהמונח שהעניקו חז"ל לתהליך הוספת חודש לשנה הוא אותו מונח ממש שבו הם משתמשים כדי לציין היריון. שנה מעוברת היא שנה בהיריון, התינוק הוא אותו חודש אדר א'.

שיתוף השם הזה אינו מקרי, תרבויות רבות זיהו דמיון בין המחזור הקוסמי של הלבנה ובין המחזור החודשי של האישה. שניהם אורכים כעשרים ושמונה ימים, בשניהם תהליך של צמיחה, התמלאות והתכווצות. וכך תיאר זאת רבי משה בן יצחק מווינה (1180–1250), בספרו "אור זרוע":

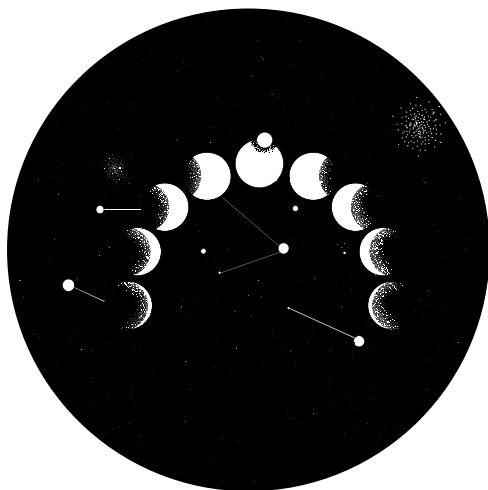
תדע לך שבכל חודש וחודש האשה מתחדשת וטובלת וחוזרת לבעלה והיא חביבה עליו כיום החופה. כשם שהלבנה מתחדשת בכל ראש חודש והכל מתאווין לראותה, כך האשה, כשהיא מתחדשת בכל חודש בעלה מתאוה אליה וחביבה לו כאשר חדשה כלומר. ולכך הוי ראש חודש יום טוב של נשים.

(אור זרוע, ראש חודש תנ"ג)

רבי משה בן יצחק משווה בין התחדשות הלבנה ובין ההתחדשות החודשית של האישה (שימו לב שהמילים "חודש" ו"חדש" גזורות מאותו שורש). הוא גם מזכיר שהדמיון בין שתי התופעות הביא לכך שראש חודש נתפש כחגן של הנשים. בשפות רבות יש קשר לשוני בין המילים המציינות את שני המחזורים, מחזור הלבנה ומחזור האישה.

לדוגמה, בלטינית מחזור האישה נקרא Menstruation, ומילה זו קשורה למילה "ירח" Mensis. אולם אפשר לראות קשר בין מחזור הירח ובין מחזור חיי האדם בכללותם. קדמונינו חיו קרוב לטבע. מחזור הלבנה סימל וביטא בעבורם את מעגל החיים כולו: לידה, נעורים, בשלות, זיקנה, מוות ולידה מחדש. מחזור הלבנה מלמד אותנו שיעור בענווה אבל גם באופטימיות – הלבנה המלאה, השלמה והמוארת תקטן ותתכווץ (ובהשאלה גם בחיינו, תקופות של שיא והתקדמות ופריחה אינן נצחיות), זה טיבו של עולם. אולם לא יאחר הרגע שבו הלבנה (ובהשאלה – חיינו) יחזור ויתמלאו.

נשוב לעניין עיבור השנים. תהליך זה מתואר בספרות חז"ל כאינטימי וסודי. כך גם מעשה העיבור האנושי הוא פרטי ומלא מסתורין. כשם שעניינו של האחד הוא סודות היקום, עניינו של השני הוא בסתרי הקשר שבין בני זוג. למעשה גם עיבור שנים עניינו זוגיות – הקשר המיוחד שבין השמש ובין הלבנה, שניהם ביחד קובעים את הלוח ואת הזמן. ואולי גם מעין זוגיות בין האנושי ובין הקוסמי, שניהם במשותף מעצבים בנו את תפישת הזמן.

לפי המסורת נשים קיבלו את ראש החודש כזמן חגיגי המיוחד להן, כיוון שלא השתתפו בחטא העגל, "ונתן להם הקב"ה שכרן בעולם הזה שהן משמרות ראשי חודשים יותר מן האנשים" (פרקי דרבי אליעזר זז). יש עדויות שנשים היו חוגגות בצוותא את ראשי החודשים. בספר שולחן ערוך מצוין המנהג של נשים שלא לעבוד בראש חודש כ"מנהג טוב" (או"ח תיז, א).

בעשורים האחרונים מחדשות נשים רבות בארץ ובתפוצות את מסורת חגיגת ראש חודש לנשים. קבוצות רבות של נשים נפגשות ללימוד, לתפילה, ליצירה ולשיח משותף בערבי ראש חודש. מזה שנים אני חברה בקבוצת ראש חודש, שבה אנו נוהגות לפתוח כל מפגש בטקס הדלקת נרות. כל אישה מדליקה נר, מציגה את עצמה לפי הקו המשפחתי הנשי שלה (במקרה שלי, לדוגמה: דליה שרה, בת יעל בת שרה בת מרים, נכדה לרות בת ינטע), ואומרת תפילה קצרה לקראת החודש החדש. כך אנו מנכיחות את אמות אמותינו הקדומות בהתכנסות שלנו ומוסיפות לו קדושה.